

УДК 18(477)''19''(091)

УКРАЇНСЬКІ ФІЛОСОФИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст. ПРО МЕНТАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНЦІВ

Оксана Дарморіз

*Львівський національний університет імені Івана Франка
ул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Досліджено естетичні аспекти української філософії першої половини ХХ ст. Природа, родина, історія сформували в українському національному характері бажання бачити навколишній світ красивим і творити його таким. Це відбито не лише в мистецтві, а й у повсякденному житті.

Ключові слова: ментально-культурні особливості, естетичний світогляд, національний характер.

Життя людини визначається багатьма почуттями і переживаннями, що складають основу її світогляду, діяльності. У повсякденні світогляд формується у свідомості людини і, завдяки загальним уявленням, стає структуруючим чинником життя соціуму. Світогляд є своєрідною системою, яка охоплює принципи, погляди, цінності, ідеали і переконання, які визначають напрям діяльності і відношення до дійсності окремої людини, соціальної групи чи суспільства загалом. Велику роль у світогляді відіграють філософські, наукові, політичні, моральні й естетичні погляди. Спираючись на дослідження світогляду української людини, вітчизняні філософи першої половини ХХ ст., (Д.Чижевський, М.Шлемкевич, І.Мірчук, Д.Донцов, В.Липинський, І.Огієнко, О.Кульчицький, В.Янів та ін.) намагалися обґрунтувати перш за все ті історичні події, що мали місце на території України на початку століття. Тому українська філософія цього періоду характеризується насамперед зверненням до національної ідеї як теоретичної самосвідомості українського національного відродження, спрямованого на пізнання минулого з метою усвідомлення сутності й сенсу існування свого народу, усвідомлення "самості" етносу.

Загалом таке дослідження відбувалося трьома напрямками: а) дослідження народної творчості; б) характеристика найяскравіших історичних епох; в) характеристика найвизначніших представників даного народу.

Причому перший шлях – дослідження народної творчості – визначався усіма мислителями як максимально надійний і брався за основу. Адже “література та мистецтво, віддзеркалюючи духовне життя народу, рівночасно формує світогляд наступних поколінь”[1, с.180]. Таким чином народний світогляд є національно зумовленим відношенням певного народу до світу та життя. Виявляється він “і в тім, що цей нарід у світі любить, чого в житті уникає, що в людині оцінює і до чого ставиться негативно і т.д.”[2, с.17]. Звичайно протягом віків народний світогляд змінюється. Це відбувається перш за все під впливом чужих культур і змін у власному житті, проте основний каркас його безперечно залишається. І залишається, насамперед, у національному характері, який залежить від народного світогляду і певним чином ним детермінується. Національний характер визначає всі зміни, які відбуваються в етносі.

Досліджуючи український національний характер, учені вказують на різні фактори, що вплинули на його формування. Серед них можна виділити біологічні (расові), геопсихічні, історичні, соціопсихологічні, культурологічні та глибинно-психологічні. Про біологічні чинники говорили Д.Донцов, Ю.Липа, О.Кульчицький. Вони виділили два основних расових типи серед представників українського народу: динарський і остійський. Більшість населення України вчені відносили саме до цих типів, інші ж – являють собою або поєднання двох перших, або відносяться до нордійської та середземноморської рас, але з огляду на відсоткову нечисленність великої ролі на загальному фоні не відіграють. З психологічної характеристики цих типів вищеназвані автори намагалися вивести риси, які були б спільними для обох рас, та описати український національний характер. Головною такою рисою вони вважали переважання почувань над волею і розумом. Звичайно, що для української людини це досить характерно, хоча з твердженням про те, що така особливість спричинена виключно расовим чинником погодитись дуже важко.

Дослідники Д.Чижевський, В.Липинський, Я.Ярема стверджували, що значний вплив на формування українського характеру мав географічний чинник, вони вбачали тісну прив’язаність українця до природного середовища, що і визначає його естетичну спрямованість і вроджену потребу в гармонії. Я.Ярема зауважував, зокрема, що одноманітність краєвиду (степ, рівнина), спрямовувала увагу із зовнішнього світу на внутрішній; безмежний простір полегшував незалежність одиниці від оточення; врожайна земля не вимагала підприємливості, зумовлювала захоплення літературною, мистецькою творчістю, що мала в основному романтичне забарвлення. Подібні

думки висловлювали й інші представники цього напрямку. В певною мірою дослідники мали рацію: географічний чинник наклав на думку українця своєрідний відбиток, однак абсолютизувати його не можна, адже крім нього діють інші чинники.

Це розуміли і прихильники впливу геопсихічних чинників на формування українського національного характеру. Д.Чижевський, як і В.Янів, Д.Віконська, О.Кульчицький розглядав ментальність українця ще й через призму історії, яка звичайно ж вплинула на народний світогляд, який, окрім всього іншого, є ще й сполученням певних історичних елементів, бо ж розглядати народ поза його історією просто неможливо. Вказуючи на важку історичну долю нашого народу, дослідники розвивали думку, що “історичні невдачі компенсуються надмірною високою оцінкою дійсних неполітичної натури культурних вартостей” [3, с.26], тобто малоактивні в політичному житті, українці тяжіють до активної творчості.

З історичними впливами тісно пов’язані чинники соціопсихічні. Про них писали І.Мірчук, Д.Донцов, В.Липинський, О.Кульчицький. Історично склалося, що українці аж до ХХст. були в своїй основі селянським народом, позбавленим “третього” стану. Це дало можливість вищеназваним авторам говорити про те, що такий спосіб життя (життя селянина) зумовлював глибокий індивідуалізм і сприяв розвитку малих інтимних груп, соціальне життя яких розвивало почуття симпатії й співчуття, дружби й вірності, а разом з тим і звернення до власного “я”. “Звідси легкість проникати в чуже життя психічне, брак дистансу і неохочість до власної інтимності, що в’яжеться з гоном товариськості” [3, с.30].

Особливе місце в формуванні українського характеру мають глибинно-психологічний і культуроморфічний аспекти. Власне вони охоплюють і біологічні, й геопсихічні, й історичні, й соціопсихологічні чинники. Адже свідомість як окремої особистості, так і народу всотує в себе історичний досвід, знання і методи мислення, вироблені попередньою історією, ідеально освоює дійсність і разом з вічними інстинктивними потягами, мотивами, прагненнями зберігає це у фундаменті психіки, безсвідомому – який визначає все свідоме життя людини і навіть долі особистостей та народів.

Шари колективного несвідомого відбилися в українській духовності позитивно. Найяскравіше вони, як праобрази-архетипи, що є типовими утвореннями безсвідомого, проявляються в народній поезії. Основним серед них дослідники називають архетип “доброї землі” – “великої матері”, “матері природи”. Це пов’язано із впливом природи на людину та розумінням її ролі

в житті людини, а також із соціальним устроєм українців, про що ми вже говорили вище. “Людина хотіла бути зо своєю природою в найкращих стосунках, бо ясно бачила, що в усьому залежить від неї”[3, с.13]. Співжиття хліборобського народу з доброю матір’ю – плодючою землею відхиляє світосприймальні настанови українця від агресивності в напрямку ніжної, теплої, м’якої контенплативності. Також, зважаючи на те, що вихованням дітей в родині традиційно займалася мати, то і норми поведінки, характер моралі, ідеал людини, настанова до життя в українця є підпорядковані нормам і ієрархії вартостей – типовим для жінки, для жіночої свідомості.

Характеризуючи світоглядні засади українця, вчені називають основною характеристикою української ментальності інтровертність, а саме: сильне відчуття свого “я”, заглиблення у собі, а це в свою чергу зумовлює те, що людина такого психічного складу, самовдосконалюючись, прагне до самовияву назовні саме у творенні нових культурних цінностей, які б відображали її внутрішній світ. “Інтровертивні люди чи народи це передусім творці культури у протиставленні до екстравертних творців цивілізації. Вони творці релігійних світоглядів, їм відповідає містицизм та спіритуалізм. З мистецьких стилів – романтизм, символізм та експресіонізм. З ділянок мистецтва – лірика та музика” [1, с.185].

Життя українця в спільноті здавна характеризувалося тенденцією до розпорошення, атомізації життя, – схильністю до існування в малих групах, зокрема в малій родині. Це впливає з того, що самотня людина (інтроверт), ізольована від зовнішнього світу, шукає підтримки у колі близьких їй людей і насамперед, у сім’ї. Такі стосунки між людьми зумовили сильно розвинуте бажання нести допомогу ближньому, пов’язане з глибокою співчутливістю до чужої недолі, яку ніби переживає сам співчуваючий. “Почуттєве відчуття добра робить українця людиною доброю... Українець сам себе відчуває в інших і ототожнюється з ними”[1, с.189].

Звідси дослідники виводять в українському характері перевагу емоційності над волею та розумом. Інтелект є головним здобувачем зовнішнього світу, але другорядним у душевному житті, де першість має серце (все це відбивалося в кордрозцентричній спрямованості української філософії). Почуття спричиняють також і те, що на другий план сходять зацікавлення “об’єктом” зовнішнього світу, а на першому плані – самозаглиблення з метою самовдосконалення. А, заглибившись в себе і досягнувши певної самодостатності, українська людина потребує вираження назовні свого внутрішнього стану. Сукупність таких об’єктивованих

людських виражень складає культуру з її численними ділянками і відбивається в побуті та фольклорі, літературі, музиці, мистецтві.

Українська культура, як і будь-яка інша, в основі своїй має перш за все глибинно-психологічні аспекти, до яких ми вже зверталися вище і які й визначають її специфіку. Мова йде насамперед про міфологічні уявлення і прадавні вірування. “Віра народу лежить в основі його культури, і цієї культури годі нам зрозуміти без вивчення народної віри. А в основі цієї народної віри – більше чи менше – лежить таки його віра дохристиянська... Знати дохристиянські вірування українського народу дуже важливо, бо, тільки знаючи їх, ми можемо належно зрозуміти теперішню духову культуру цього народу” [4, с.6,8]. Звичайно, на формування української культури величезний вплив мало і християнство, на що вказують і більшість дослідників, але не варто забувати, що цей вплив здійснювався при певній трансформації самого християнства, яке вбирало в себе міфологічні елементи і поєднувало їх з “вірою новою”.

Початкові вірування українців ґрунтувались на аналітизмі (оживленні), анімізмі (одухотворенні) й антропоморфізмі (олюдненні). Ці вірування були життєво важливими для людини, охоплювали все її існування. Часто вони перетворювалися в найрізноманітніші повір'я, міфи та легенди і в цьому оформленні й дожили до наших днів, маючи змогу впливати на українську культуру. Стародавня віра не мала системи і легко змінювалася, хоч незмінним завжди було те, що природа жива, нею керують різні боги, які шкодять або допомагають людині. Хоч недоброзичливих богів завжди можна вмилоstitи. Також усе життя первісної людини було наповнене різними обрядами, більшість з яких збереглися і до сьогодні; основні з них породільні, весільні та похоронні.

Складаючи міф, первісна людина намагалася пояснити світ різноманітних явищ. Причому теоретична (словесна) частина розчиняється у практичній сфері, яку згодом репрезентує обряд, як в деякій живій дії і ряді відповідних вчинків і подій. Первісне суспільство виконує свої священні ритуали, жертвоприношення, освячення та містерії як запоруку благоденства світу.

Засобом передачі ритуалів від покоління до покоління і їх збереження в окремих спільнотах, верствою і соціальних групах на протязі довгого часу виступає традиція. Передача культури новим поколінням через обряд завжди носить “традиційну” форму. В цьому випадку традиція одягнена в “чуттєві” форми – знак, символ, слово і т.д. Якщо ж говорити про символи, то їх в українців є досить багато. Загалом їх можна поділити на 4 групи: тварини,

птахи, дерева і трави. Це пов'язано з тим, що архаїчні вірування нашого народу будувалися перш за все на оживленні природи. І цей символізм відображений не лише в обрядовій діяльності, а й в піснях, легендах, казках, мистецтві тощо. Всі вони є засобом духовної культури українця, яка прагне “встановити порядок у первісній душевній хаосі, надати ясні форми природному стану душ, або кажемо: ціллю духовної культури є організувати духовність” [5, с.98].

З поширенням серед українців християнства в національному світогляді набувають ваги нові риси, які до цього часу не були такими помітними. Відбувалося це тому, що християнство набувало національних форм (тенденція така характерна не лише для України, а й для всього світу), а євангельське вчення об'єднувалось з певними елементами попередньої культури. “Християнство не заперечувало всього того, чим жив до прийняття його народ. Воно залишало і освячувало те, що не суперечило його духові” [6, с.109]. Отож християнство посилює в українському характері смиренність, лагідність, пошану до старших і батьків, добре і щире ставлення до людей тощо. Характерною особливістю світогляду стає високий ідеалізм на релігійній основі.

Звичайно, сучасна українська людина багато в чому не відповідає тій характеристиці, яку дають нам українські філософи початку ХХ ст., проте, без сумніву, нашарування колективного безсвідомого, які беруть свій початок ще у дохристиянські часи, не можуть зникнути безслідно і безперечно відіграють важливу роль у житті людини ще й сьогодні.

Незважаючи на те, що більшість дослідників не займалися естетичними проблемами, усі вони говорять про природній естетизм українців, як про вроджену потребу в красі та гармонії, яка проявляється у всіх сферах людського життя, а своїм корінням сягає глибинного шару свідомості. Важливою ознакою української ментальності є схильність до поезії, музики, інших видів мистецтва, що характеризує життя людини найповніше, – всяка діяльність носить відбиток естетичного, тобто повинна бути оформлена відповідно до існуючих законів краси. Виявляється це також і в культурі, яка, як зазначав О.Кульчицький, “розвинулась... з перевагою естетичних, соціальних і релігійних мотивів із поглиненням політичних, економічних, технічних цінностей” [3, с.32].

Для естетичного світогляду українця характерним є те, що “динамічне враження цілості на світосприймання, почування дорівняності й гармонія світу дають у висліді душевну рівновагу, настанову споглядальності” [3, с.25], які посилюють здатність до художньої діяльності, в

процесі якої створюється і сприймається витвір мистецтва. Прив'язаність українців до землі сприяла появі в українській ментальності незмінності, тривалості, традиціоналізму, а мирні хліборобські заняття сприяли лагідності їх вдачі. Тому на перший план у нас виходять почування, які пов'язуються зі спокійною, естетично забарвленою рефлексійністю.

Висока релігійність, як і відчуття родини, теж займають не останнє місце в формуванні естетичного світогляду. Оскільки саме релігія є найбільш символізованою і пронизаною зверненням до ідеального, до найвищої досконалості. Позаяк вихованням дітей в родині традиційно займалась мати, то все життя української людини підпорядковане цінностям, характерним для жіночої свідомості, звідси впливає і, така властива для українця здатність все прикрашати. Найбільше це помітно в ужитковому мистецтві. Спрямоване на задоволення потреб людини, народне мистецтво існувало у формі домашніх промислів та ремесел і було підсумком плідної праці багатьох поколінь, несучи цінну етнічну інформацію, естетично забарвлену, за допомогою якої можна охарактеризувати світогляд народу.

Виявом української емоційності варто назвати і пісню. Пісенність для українця характерна насамперед тому, що вона сполучає почуття (мелодію) з розумом (словом), причому зміст набирає почуттєвого забарвлення. Саме музика відображає емоційні переживання, які важко виразити словами, – “через музику душа розмовляє з душею”[6, с.20]. М.Шлемкевич, відзначаючи красу й силу української пісні, стверджував, що заперечення пісенної ліричності для українця – це зречення самих себе. Учений підкреслював, що пісня є яскравим виявом української емоційності

В естетичному світогляді української людини домінують уявлення, що відповідають категорії прекрасного, в якій знаходять своє відображення і оцінку явища дійсності й твори мистецтва, що дають людині відчуття естетичної насолоди. Ці уявлення є наслідком стремління українця до гармонії з природою, спільнотою і самим собою, а також бажання бачити гармонію у всьому навколишньому світі. Категорія потворного в українській ментальності отримує негативну оцінку, вчинки і якості людини, що відповідають цій категорії, народна мораль завжди засуджувала. Між прекрасним і потворним з давніх-давен точилася боротьба, виявом якої є трагічне, що теж знайшло своє відображення у світогляді української людини, адже трагічні протиріччя породжують в людині естетичні переживання, яке виховує в ній зневагу до ницості, зміцнює волю та мужність. На таку боротьбу за високі ідеї веде людину величне. Величні події і явища естетично сприймаються людиною як протистояння всьому

нищому, підлому, буденному. Величне тісно пов'язане з прекрасним, у них знаходить свій безпосередній вияв естетичний ідеал.

Традиційний український ідеал залежить передусім від того, яку роль для українського суспільства відіграє родина та її цінності. З давніх часів “високі вимоги до родини зумовили те, що подружжя старанно добиралися й шлюби були тільки моногамні. Досконала одиниця може мати тільки рівно досконалого партнера, з яким творить своєрідну цілість, а повноцінний нащадок можливий тільки від повноцінного подружжя” [1, с.191]. Власне саме це і визначає традиційний український ідеал, головними рисами якого є глибока релігійність, любов до рідного краю, замилювання ним, пошана до батьків і старших, усвідомлення людської гідності, стриманість у поведінці й словах, естетизм у всіх ділянках життя. Усі ці риси знайшли відображення в літературі, мистецтві, українській народній пісні. Ю.Липа зауважував, що потяг до краси насичує ціле життя українця. Крім ділянки музичної і поетичної творчості, це помітно і в одязі, і в побуті, і в любові до природи. Найяскравіше ж український традиційний ідеал відбивається в народній пісні, бо музика “впливає на емоції людини безпосередньо, тим часом коли всі інші види мистецтва діють на почування посередньо через думки і уявлення.” Сама ж “українська пісня змістом, багатством, глибиною і різноманітністю переживань, відбитих у ній, красою й мелодійністю посідає одне з перших місць серед пісень народів світу” [6, с.125].

Духовна культура та народні ідеали міцно пов'язані зі світоглядом, релігією і мораллю; це те найкраще, що створив народ. Існування таких ідеалів є запорукою того, що нація зможе вижити в найважчих умовах, а їхня відсутність спричинить деградацію і занепад нації.

-
1. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен, 1993.
 2. Чижевський Д. Нариси з історії філософії. Київ, 1992.
 3. Кульчицький О. Український персоналізм. Мюнхен–Париж, 1985.
 4. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Вінніпег, 1965.
 5. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Нью-Йорк, 1954.
 6. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава, 1994.

**UKRAINIAN PHILOSOPHERS
OF THE FIRST HALF OF THE 20-TH CENTURY
ABOUT THE UKRAINIANS' CULTURAL-MENTAL PECULIARITIES**

Oksana Darmoriz

*Ivan Franko National University of Lviv
st. Universytetska 1. Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.*

This article deals with the aesthetical aspects of the Ukrainian philosophy of the first half of the 20-th century. Through the disclosure of understanding of the Ukrainian's character by the scientists of that period we see the whole "world of a Ukrainian", the important part of which is the aesthetical world outlook. Nature, family, history, etc. have formed in the Ukrainian national character the desire to see the surrounding world beautiful and to make it like that. It is reflected not only in art but also in the ordinary life. It is important that such peculiarity should be characteristic not only of the person described by the scientists at the beginning of the century but also of the contemporary one.

Key words : cultural-mental peculiarities, aesthetical world outlook, national character.

Стаття надійшла до редколегії 10.2001

Прийнята до друку 10.2001